

УДК 336.143

ББК 65.26

Кохан І.В.

БЮДЖЕТНИЙ МЕХАНІЗМ ЯК СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України,
кафедра фінансів,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
тел.: 596176,
e-mail: iren-k60@bk.ru

Анотація. У статті розкрито економічну сутність поняття “бюджетний механізм”. Досліджуються теоретичні засади формування і функціонування бюджетного механізму держави. Проведено порівняльний аналіз поняття “бюджетний механізм” у системі загальнодержавних фінансів.

Ключові слова: бюджетний механізм, фінансовий механізм, складові бюджетного механізму.

Annotation. The article explores the economic essence of the “budgetary mechanism”. Investigates the theoretical basis of the budgetary mechanism and functioning state. A comparative analysis of the budgetary mechanism in the system of national finance.

Key words: budgetary mechanism, financial mechanism, the components of the budget mechanism.

Вступ. Провідна роль у системі фінансів належить загальнодержавним фінансам і, передусім, державному бюджету. Реалізація бюджетних відносин у соціально-економічному розвитку суспільства здійснюється за допомогою бюджетного механізму держави. В умовах реалізації нової економічної стратегії в Україні бюджетному механізму належить одне з провідних місць. Це зумовлено проведенням економічної реформи, у якій здійснюється активне використання бюджету як інструмента впливу на прискорення соціально-економічного розвитку, підвищення ефективності виробництва.

Тому в процесі реформування економіки й побудови власної бюджетної системи виникає об’єктивна необхідність розглянути теоретичні положення такої важливої і динамічної категорії, як бюджетний механізм, дослідити його суть і значення в економічній системі в цілому.

Питання бюджетної політики й бюджетного механізму знайшли своє відображення в роботах сучасних українських і російських науковців: І.О. Лютого, І.О. Луніної, О.Д. Василика, С.І. Юрія, В.М. Гейця, А.М. Лаврова, С.І. Лушина, Т.М. Ковальнової, І.Г. Лук’яненко, Д.В. Полозенка, які зробили значний теоретичний і практичний внесок у дослідження поняття бюджетного механізму, проте в сучасних умовах залишається ряд проблемних питань щодо змісту та структури бюджетного механізму держави.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування теоретичних засад функціонування бюджетного механізму у фінансовій системі держави.

Результати. У вітчизняній економічній літературі питання формування та функціонування бюджетного механізму є недостатньо досліджені й обґрунтовані. Поняття “бюджетний механізм” часто ототожнюють з фінансовим механізмом, що є не зовсім правильно, оскільки, будучи складовою останнього, бюджетному механізму притаманні специфічні риси, які пов’язані з особливостями функціонування бюджетних відносин, специфічними формами й методами мобілізації та використання бюджетних коштів.

Звичайно, бюджетний механізм має окремі риси фінансового механізму. Так, бюджетний механізм, характеризуючи сферу використання об’єктивно існуючих розпо-

дільчих відносин, виступає складовою ланкою загальної системи управління економікою, займаючи в ній своє місце. Також бюджетний механізм, з одного боку, зумовлений реально існуванням бюджетних відносин, з іншого – зворотно активно впливає на них.

Поряд із загальними рисами фінансового й бюджетного механізму, останньому властиві й свої особливості, що виражаються в сукупності певних видів бюджетних відносин, специфічних методів мобілізації та використання бюджетних коштів [1, с.41].

Підходи до тлумачення категорії “бюджетний механізм” відзначаються різним ступенем деталізації його складових. У широкому розумінні бюджетний механізм – це “сукупність форм, методів, важелів та інструментів використання державного бюджету і впливу на соціально-економічний розвиток” [2, с.212].

За трактуванням Л.Ю. Наумова, сутність бюджетного механізму можна визначити двома підходами до цього поняття. З одного боку, бюджетний механізм можна розуміти як функціонування самих бюджетних коштів. Матеріальним відображенням фінансових відносин є грошові потоки. Організація цих потоків, порядок їх здійснення відбуваються за певними правилами й напрямками. У цьому разі бюджетний механізм відображає внутрішню організацію функціонування фінансових ресурсів. З іншого боку, бюджетний механізм розглядається як сукупність методів і форм, інструментів, прийомів і важелів впливу на стан і розвиток економіки. Цей підхід відображає зовнішню дію функціонування бюджету й характеризує фінансові ресурси як фактор впливу на стан економіки.

Варто зауважити, що С. Юрій та Й. Бескид не розглядають структуру бюджетного механізму, тому трактують його як “сукупність певних видів бюджетних відносин, специфічних методів мобілізації та використання бюджетних коштів” [3, с.28].

О. Ковалюк трактує бюджетний механізм як “сукупність форм і методів, важелів та інструментів мобілізації й використання бюджетних коштів” [4, с.277]. Т.М. Ковальова та С.В. Барулін розглядають бюджетний механізм як категорію управління: “Бюджетний механізм можна назвати механізмом управління бюджетним процесом, реалізації на практиці функцій і принципів бюджетної системи та бюджетної політики на базі норм бюджетно-податкового права” [5, с.59]. Бюджетний механізм, за трактуванням Ю. Пасічника, – це сукупність засобів, які застосовує держава з метою організації бюджетних відносин і забезпечення належних умов для економічного й соціального розвитку. Детальніше бюджетний механізм трактують як “сукупність конкретних форм бюджетних відносин, специфічних методів мобілізації та використання бюджетних коштів державою. Він є реальним уособленням бюджетної політики й відображає конкретне спрямування бюджетних відносин на виконання економічних і соціальних завдань кожного історичного етапу розвитку країни” [6, с.217].

Отже, на нашу думку, бюджетний механізм виступає як складна й динамічна економічна категорія, яка, з одного боку, виступає як сукупність форм, методів і заходів організації бюджетних відносин у державі, а з іншого боку, матеріальним утіленням фінансових відносин та їх практичного застосування для досягнення відповідних цілей і завдань, визначених бюджетною політикою держави.

О.Д. Василик вважає, що бюджетний механізм – це практичне використання бюджету для здійснення фінансової політики держави. За допомогою бюджетного механізму можна практично використовувати бюджет як інструмент державного регулювання економіки, стимулювання виробничих і соціальних процесів [7, с.236], тобто слід зауважити, що бюджетний механізм виступає як структурована система та має практичну реалізацію.

Деякі науковці вважають, що “через бюджетний механізм держава регулює економіку, стимулює виробничі й соціальні процеси” [8, с.149].

З метою глибшого розкриття суті бюджетного механізму доцільно розглянути його функціональну структуру, тобто функції кожного елемента в системі. Поза

системою ці елементи залишаються розрізненими, статичними, отже, не віддзеркалюють реальні фінансові процеси й тому спотворюються або відкидаються практикою [9, с.184]. На думку О.Д. Василик і К.В. Павлюк, складовими частинами бюджетного механізму виступають: бюджетне планування і прогнозування, бюджетні показники, нормативи, норми, ліміти, резерви, стимули, санкції, а також бюджетне законодавство й система управління бюджетним процесом [10, с.46].

Досліджуючи бюджетний механізм, Ю. Пасічник визначає його складові (бюджетне планування і регулювання, фінансові показники, нормативи, ліміти, резерви, систему управління бюджетними коштами) та їх сутність (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика бюджетного механізму*

Складові бюджетного механізму	Сутність
Бюджетне планування і регулювання	Визначаються фінансові можливості держави щодо фінансового забезпечення розвитку її економіки й соціальної сфери
Фінансові показники	<i>Узагальнюючі.</i> Доходи й видатки, державний борг (зовнішній і внутрішній), рівень інфляції. <i>Індивідуальні.</i> Рівень витрат бюджету на одного жителя, розмір податків, що сплачуються одним працюючим
Нормативи	Характеризують певний рівень забезпечення видатків, різних видів витрат фінансових ресурсів
Ліміти	Є певними обмеженнями на витрати в інтересах держави, підприємця або громадянина
Резерви	Покликані нейтралізувати дію непередбачуваних факторів, що можуть виникнути в майбутньому
Система управління бюджетними коштами	Держава в особі її виконавчих і законодавчих органів влади встановлює методи розподілу національного доходу, форми грошових заощаджень, регулює види платежів, визначає принципи й напрями використання бюджетних коштів

* Розроблено на підставі [11].

Відповідно до аналізу бюджетного механізму, С.І. Юрій дозволяє виділити деякі складові, які діють як єдине ціле з характерним комплексом тільки їм властивих рис.

Перш за все, це блок важелів з мобілізації бюджетних ресурсів, що знаходить своє відображення в конкретних видах податків та платежів.

Наступний блок орієнтує на використання бюджетних ресурсів через принципи та методи бюджетного фінансування.

І, нарешті, блок бюджетного регулювання, що забезпечує функціонування всієї бюджетної системи.

Структура бюджетного механізму відображає такі основні групи бюджетних відносин, як бюджетні норми й нормативи, бюджетні стимули, бюджетні резерви, відповідно до них існують різні форми й методи перерозподілу грошових коштів між сферами їх використання. Тому в бюджетному механізмі, залежно від форм прояву бюджетних відносин, слід виділити такі структурні ланки: методи мобілізації грошових коштів до державного бюджету; форми та порядок надання бюджетних коштів суб'єктам господарювання: способи міжбюджетного розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів і маневрування ними.

Перераховані ланки бюджетного механізму, у свою чергу, містять відповідні елементи. Так, бюджетний механізм мобілізації грошових коштів характеризується податковими й неподатковими методами надходження фінансових ресурсів, отримує своє вираження в конкретних видах податків – податку на додану вартість, акцизного збору, податку на прибуток та інших. Механізм надання бюджетних коштів підприємствам, організаціям і закладам реалізується за допомогою відповідного фінансування та кошторисного забезпечення грошовими коштами. Механізм міжбюджетного розподілу й перерозподілу фінансових ресурсів характеризується закріпленням доходів за відповідними ланками бюджетної системи та різними методами бюджетного регулювання – дотаціями, субсидіями, субвенціями.

Кожній структурній ланці й елементу бюджетного механізму відповідають свої функціональні особливості, вони обумовлені тими завданнями та цілями, для вирішення яких призначені. Незважаючи на відносну самостійність, елементи й ланки бюджетного механізму функціонують як єдине ціле. Саме взаємозв'язок дії всіх структурних ланок й елементів забезпечує синхронність функціонування бюджетного механізму в цілому [1, с.44].

Новизна статті полягає в тому, що наукові підходи до розуміння бюджетного механізму потребують перегляду й адаптації до соціально-економічного становища держави в сучасному середовищі, тому об'єктивно виникла потреба повернутися до аналізу поняття і структури бюджетного механізму.

Аналізуючи вищезазначені погляди щодо структури бюджетного механізму, на наш погляд, доцільно виокремити оптимальні його складові, які повною мірою будуть відображати його мету та призначення в загальнонаціональній політиці держави.

Методи бюджетного механізму уособлюють у собі засоби впливу, за допомогою яких держава здійснює організацію бюджетних відносин і найбільш ефективно формування розміщення й використання бюджетних ресурсів. До методів бюджетного механізму відносимо бюджетне планування і прогнозування, бюджетний контроль, бюджетне забезпечення, оперативне управління бюджетними коштами, фінансування й оподаткування.

Важелі бюджетного механізму характеризуються як установлені державою система засобів, що застосовується для практичної реалізації завдань і заходів, передбачених бюджетною політикою. Використання методів бюджетного механізму неможливе без відповідних важелів, серед яких доцільно виокремити: податки й збори, міжбюджетні трансферти, бюджетні стимули й санкції.

Інструменти бюджетного механізму функціонують у розрізі бюджетних важелів, конкретизують їх функціональне призначення і є найобільнішою складовою бюджетного механізму. Кожен із бюджетних важелів характеризується певною сукупністю інструментів, які в цілому формують інструменти бюджетного механізму й до них відносять ставки податків, нормативи, ліміти, резерви, штрафи, пільги, ставки заробітної плати.

Роль інформаційної складової є підґрунтям швидкої реакції на ситуацію і за необхідності внесення корективів у фінансовий і бюджетний механізми на сучасному етапі розвитку їй приділяється дедалі більше уваги. Це означає, що поряд з традиційними інструментами – регуляторами бюджетної політики до уваги стали братися також нові – інформаційні інструменти, зокрема, відкритість і доступність інформації про стан бюджетної системи та соціально-економічних процесів у цілому для кожного члена суспільства [9, с.185].

Висновки. Отже, бюджетний механізм включає взаємодію бюджетних методів, інструментів і важелів, за допомогою яких визначаються оптимальні обсяги формуван-

ня фінансових ресурсів бюджетів різних рівнів і максимальна ефективність їх розміщення й використання для забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства.

Тобто, виступаючи складовою ланкою загальної фінансової системи держави, бюджетний механізм зводиться до виконання двох основних функцій: фінансового регулювання економікою і соціальними процесами та фінансового їх забезпечення. Тому функціонування лише одного бюджетного механізму не може забезпечити оптимального обсягу формування ресурсів бюджетів різних рівнів та їх раціонального використання, ефективність функціонування бюджетного механізму може бути досягнута за узгодженої взаємодії всіх складових господарського механізму. Надзвичайно важливим є забезпечення узгодження заходів щодо вдосконалення всіх складових господарського механізму, спрямованих на підвищення ефективності суспільного виробництва.

1. Юрій С. І. Антологія бюджетного механізму : монографія / С. І. Юрій, В. Г. Дем'янишин, Я. М. Буздуган. – Тернопіль : Економічна думка, 2001. – 250 с.
2. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України / М. І. Крупка. – Л. : Вид. центр ЛНУ, 2001. – 608 с.
3. Юрій С. І. Бюджетна система України / С. І. Юрій, Й. М. Бескид. – К. : НІОС, 2000. – С. 28.
4. Ковалюк О. М. Фінансовий механізм організації економіки України: проблеми теорії і практики / О. М. Ковалюк. – Л. : Вид. центр. ЛНУ, 2002. – С. 277.
5. Ковалева Т. М. Бюджет и бюджетная политика в Российской Федерации / Т. М. Ковалева, С. В. Барулин. – [2-е изд.]. – М. : Кнорус, 2006. – 208 с.
6. Финансы социалистического общества / [под ред. Н. В. Гаретовского]. – М. : Финансы и статистика, 1985. – С. 217.
7. Финансы / [под ред. М. В. Романовского, О. В. Врублевской, Б. М. Сабанти]. – М. : Перспектива : ЮРАЙТ, 2001. – С. 236.
8. Романенко О. Р. Фінанси / О. Р. Романенко. – К. : ЦНЛ, 2006. – 312 с.
9. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : [монографія] / Л. В. Лисяк. – К. : ДННУ АФУ, 2009. – 600 с.
10. Василик О. Д. Бюджетна система України : [підручник] / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 544 с.
11. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн / Ю. В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2002. – 495 с.
12. Наумова Л. Ю. Бюджетний механізм фінансової стабілізації економіки / Л. Ю. Наумова // Фінанси України. – 2003. – № 4. – С. 20.

Рецензент:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри фінансів Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.